

**Grøn vækst eller
bæredygtig udvikling?**

Erik Christensen

ISSN 1396-3503

1997:4

Grøn vækst eller bæredygtig udvikling?

Erik Christensen

Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning

Aalborg Universitet 1997

copyright forfatteren

ISSN 1396-3503

1997:4

tryk: Kopicentralen

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Debatten om grøn vækst og bæredygtig udvikling	6
Hvad er økonomisk vækst	7
Forskel mellem vækst og udvikling	7
Økonomisk vækst og BNP	7
Sammenhængen mellem forskellige former for vækst	8
Forklaring af væksten	9
Intensiv, afkoblet og dematerialiseret vækst	10
En generel forståelsesramme for vækst debatten	10
Er fortsat økonomisk vækst nødvendig, ønskelig og mulig?	11
Nye behov der kan tilfredsstilles	11
Luksusbehov kontra basisbehov	11
»Økonomisering af økologien« eller »økologisering af økonomien?«	12
Argumenterne for en grøn vækst	14
Det Økonomiske Sekretariat: Vækstens miljøpåvirkninger kan neutraliseres	14
Finansredegørelsen: Positiv sammenhæng økonomisk vækst - miljø	15
Arbejderbevægelsens grønne vækst-strategi	16
Nul-vækst som skræmmebillede	17
Problemer med argumenterne for grøn vækst	18
Vækstens problem - niveau og sammensætning	18
Skal man være rig for at tænke på miljøet - eller er »overrigdom« en del af miljøproblemet?	20
Grønne skatter og renere teknologi - nødvendige men utilstrækkelige	22
Fejlslagen vækstpolitik er ikke planlagt nul-vækst	24
Bæredygtig udvikling er andet og mere end grøn vækst	25
Grænser for vækst i Brundtland-rapporten	25
Det økologiske råderum	26
Ligevægtsøkonomi som del af bæredygtigheden	26
Konklusion	28
Litteraturliste	31

Teksten bygger på et tema-arbejde om »Grøn vækst« i Det Økologiske Råd i året 1996. En arbejdsgruppe bestående af undertegnede samt Stefan Brendstrup, Helle Jaspersen, Henrik Egelyng, Johan Nielsen og Lennart Emborg har lavet en række arbejdspapirer. Artiklen skal ses som en slags sammenskrivning af gruppens arbejde. Artiklens endelige udformning og synspunkter er undertegnede dog alene ansvarlig for.

Erik Christensen. Cand.Scient.Pol., Lektor ved Aalborg Universitet og medlem af Det Økologiske Råd.

Grøn vækst eller bæredygtig udvikling ?

Indledning

Den økonomiske vækst har præget verdenssamfundet de sidste 200 år. Den er tæt forbundet med den industrialiserede produktionsmådes opståen og udvikling samt fremskridtstroen og derfor en af samfundets grundlæggende myter. Vækst og ulighed i verdensøkonomien hænger intimt sammen. Velstandsfordelingen i verden blev mere og mere ulige i tiden efter år 1500. I de sidste 100 år er den materielle levestandard mange-doblet i i-landene. I Danmark er timelønnens købekraft forøget 16 gange siden 1870. Siden 1960 er produktionen vokset med 130%, og regeringen forventer at den yderlige vil vokse 90% inden 2030.

Økonomisk vækst anses oftest for den universelle løsning på en lang række samfundsmæssige problemer. Konkret ses den som den væsentligste forudsætning for en forbedring af beskæftigelsen, skabelse af balance for offentlige finanser, nedbringelse af statsgælden o.s.v. Og alle grupper i samfundet synes at ønske den. Forbrugerne vil gerne have en højere indkomst og flere varer. Og for producenterne synes væksten at være en indbygget nødvendighed i konkurrencen.

I de sidste 20-30 år har de stigende miljøproblemer og uligheden mellem i- og u-lande været med til at sætte spørgsmålstegn ved ønskeligheden af en fortsat økonomiske vækst i de højtudviklede lande. De fleste mennesker har en intuitiv fornemmelse af, at udviklingen ikke kan fortsætte. Fysisk vækst i det uendelige er en umulighed i en begrænset verden. For over 30 år siden kom det første store opråb fra en række forskere: »Grænser for vækst«. Vi ville ramle ind i en række grænser på grund af mangel på ressourcer. Det er ikke sket så hurtigt, som dengang ventet. Derimod er vi allerede ved at overskride en række uacceptable grænser med hensyn til forurening. Det er den

konklusion, som forfattergruppen bag »Grænser for vækst« kom frem til 20 år efter. Derfor kaldte de deres nye bog for »Hinsides grænser for vækst« (Meadows m.fl. 1993).

Gruppen mener med sikkerhed at slå fast, at »grænserne for vækst på denne planet vil være nået inden for de næste 100 år. Det mest sandsynlige resultat vil blive en pludselig og ukontrollabel nedgang i befolkningstallet og industrikapaciteten.« Men det er dog endnu »muligt at ændre væksttendenserne og etablere en tilstand af økologisk og økonomisk stabilitet, som er bæredygtig langt ind i fremtiden.« (s.13). Det kræver imidlertid »en gennemgribende revision af den politik og praksis, der opretholder væksten i det materielle forbrug og i befolkningstallet.« (s. 15).

Endnu er der kun få, der har problematiseret det ønskelige i en fortsat økonomisk vækst i det højtudviklede lande. Det skyldes, at hele vort samfunds struktur og væsentlige institutioner bygger på en forudsætning om en fortsat økonomisk vækst, og at vi endnu ikke har mærket store miljøproblemer som følge af væksten, men har forstået at usynliggøre dem. De praktiske problemer har endnu ikke været så store, at samfundets beslutningstagere har følt sig nødsaget til for alvor at problematisere og revidere vækstparadigmet.

Men der skete noget med fremkomsten af Brundtland-rapporten i 1987 »Vor fælles Fremtid«. Her erkendte man, at fattigdoms- og udviklings- og miljøproblemerne hang sammen. Problemerne har fælles årsager, hvorfor løsningerne også måtte findes indenfor en ny helhedsorienteret forståelse: Der måtte skabes en bæredygtig udvikling. U-landene havde behov for økonomisk vækst for at løse deres problemer og i-landene havde behov for en ændring af vækstens karakter i en mere kvalitativ retning.

En af rapportens strategiske anbefalinger var et forslag om en halvering af industrilandenenes energiforbrug samtidig med en ændret vækst kvalitet, idet en simpel gentagelse i udviklingslandene af industrilandenenes mønster for energiforbrug hverken var mulig eller ønskelig (s. 67). Man så en mulighed for at få en afkoblet vækst, at kunne producere »mere med mindre« brug af energi og råstoffer.

Men Brundtland-rapporten var modsætningsfyldt. På den ene side blev påpeget nye grænser for den økonomiske vækst og talt om en bæredygtig udvikling som et nyt overordnet mål, på den anden side blev et nyt begreb om bæredygtig vækst skabt. Det var

en forestilling om, at man ved at gøre den økonomiske vækst lidt »grønnere« kunne opnå en bæredygtig udvikling.

Siden Brundtland-rapportens fremkomst har regeringen og de fleste beslutningstagere ikke skelnet mellem bæredygtig udvikling og bæredygtig vækst, og fastholdt at en forsats økonomisk vækst og bæredygtighed ikke behøvede at stride imod hinanden. Man har fremstillet det politiske mål som værende, at skabe en grønnere, bæredygtig vækst.

Nogle vil spørge, om vi i det hele taget kan vælge mellem en forsats vækstøkonomi og skabelsen af en bæredygtig udvikling, fordi den samfundsøkonomiske vækstproces er en dybtgående, kompliceret og uigennemskuelig proces. Den har kun i begrænset omfang været planlagt og styret. Forfatterne til »Hinsides grænser for vækst« bøgerne beskriver vores valgmuligheder på følgende måde: »Valgene går på enten at bringe presset fra menneskets aktiviteter på jorden ned på et bæredygtigt niveau gennem menneskelige valg, menneskelig teknologi og menneskelig organisation, eller lade naturen selv tvinge reduktionen igennem ved fødevarerangel, mangel på energi eller råstoffer, eller et mere og mere usundt miljø« (s. 30).

Det er derfor det er vigtigt i hvilken retning den politiske styring af væksten i fremtiden vil gå. Vil man stræbe efter en fortsats høj materiel vækst i-landene, der bliver forsøgt gjort lidt mere »grøn«, eller vil man opstille et mål der bringer os frem til et bæredygtigt niveau? Vil man stræbe efter at skabe en grønnere vækst eller en rigtig bæredygtig udvikling?

I det følgende vil jeg vise, at beslutningstagernes forestillinger om en grønnere vækst er problematiske. Det er rigtigt, at alle bestræbelser skal sættes ind på at styre den økonomiske vækst. Men fortalerne for denne grønne vækststrategi mangler både en målsætning og vision om et bæredygtigt samfund og en strategi for at nå et sådant mål. I praksis fortsætter de en ressourceforøgende økonomisk vækst. Grøn vækst og bæredygtig udvikling behøver ikke at stå i modsætning til hinanden, hvis grøn vækst forstås som en »dematerialiseret vækst« (NOAH, 1995). Fejlen ved den nuværende grønne vækststrategi, er at den ikke er styret af en målsætning om en bæredygtig udvikling. Derfor vil jeg til slut komme med et bud på, hvorledes man kan forstå en bæredygtig udvikling forstået som en samfundsudvikling inden for det økologiske råderum og med en ny økonomisk struktur (en dynamisk ligevægtsøkonomi).

Debatten om grøn vækst og bæredygtig udvikling

Debatten mellem væksttilhængerne og vækstkritikerne er kompliceret, fordi uenigheden har flere lag: 1. Forskellige mål: Bæredygtig vækst contra bæredygtig udvikling. De bygger på nogle forskellige grundlæggende værdier (menneske og natur) og teoretiske synsvinkler (økonomiske contra økologiske og politiske). 2. Forskellige syn på midler til opnåelse af de miljøpolitiske mål: Prioritering af økonomiske styringsinstrumenter og/eller skabelse af nye økologiske institutioner og 3. Forskellige fortolkninger af historien og den aktuelle situation: Bevæger vi os i retning af en bæredygtig udvikling? Hvad er målet i den grønne vækststrategi?

Det følgende afsnit vil bestå i en analyse af argumentationen i debatten omkring grøn vækst blandt tilhængerne af en fortsat økonomisk vækst i-landene og hos vækst kritikerne.

Analysen vil forme sig som en afdækning af forskellige lag i debatten:

1. Begrebet økonomisk vækst er vigtig at definere nærmere i forhold til begrebet udvikling og andre former for vækst. Findes der typer af vækst der eventuelt vil være forening med en bæredygtig udvikling?
2. Uenigheden mellem vækst tilhængere og vækst kritikere har både en filosofisk (værdier), videnskabelig (paradigmer) og politisk (strategier) dimension. Det drejer sig om grundlæggende forskellige syn på menneske, natur og samfund, der konkret viser sig i forskellig syn på mål og midler i miljøpolitikken.
3. Hvad ligger der i argumentationen for en grøn vækst, som den fremføres af regeringen og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (Grøn vækst, 1995)?
4. Hvilke vækst-kritiske argumenter kan fremføres imod de grønne vækst synspunkter?
5. Hvad er alternativet til grøn vækst? En bæredygtig udvikling indenfor »det økologiske råderum« byggende på en dynamisk ligevægtsøkonomi (steady state economy). Hvad ligger der i dette alternativ? Og hvori adskiller det sig fra forestillingen om grøn vækst?

Hvad er økonomisk vækst?

Forskellen mellem vækst og udvikling.

En grundlæggende forskel mellem væksttilhængerne og vækstkritikerne er, at væstkritikerne skelner mellem vækst og udvikling.

»I henhold til ordbøgerne betyder at vokse, at blive større ved optagelse af stof. At udvikle betyder at øge eller realisere nogle potentialer, at bringe i en bedre, mere fuldstændig stand. Når noget vokser, bliver det kvantitativt større. Når noget udvikler sig, bliver det kvalitativt bedre, eller i hvert fald anderledes.

Kvantitativ vækst og kvalitativ forbedring følger forskellige love. Vores planet udvikler sig, som tiden går uden at vokse. Vores økonomi, et undersystem i den begrænsede og ikke-voksende verden, må på et eller andet tidspunkt tilpasse sig et tilsvarende udviklingsmønster. Denne vigtige skelnen fortæller, at der er grænser for vækst, men at der ikke behøver at være grænser for udvikling.« (Meadows, 1993 s. 17).

Det farlige ved vækstprocesser er, at nogle af dem (befolkning og kapital) er af eksponentiel karakter. Deres tilvækst er proportional med hvad der allerede forefindes. Det betyder, at man selv med en lille vækstrate (f.eks. 3%) har en fordoblingstid på kun 23 år. Et ønske om en forøgelse af det private forbrug på 3% pr. år betyder, at vores forbrug er dobbelt så stort om 23 år. Har vi brug for det?

Det indebærer, at vækst sagtens kan forekomme uden at der også er tale om udvikling, og at et samfund kan udvikle sig uden at det gennemgår vækstprocesser (se det senere begreb for en ligevægtsøkonomi).

Økonomisk vækst og BNP

Den gængse måde at måle den økonomiske vækst på er at måle bruttonationalproduktet (BNP), »der er et udtryk for den totale årlige produktive indsats i penge eller den årlige »værditilvækst« (opgjort i priser) ved al produktion i nationens »virksomheder« (Schmidt, 1995). BNP er et markedsøkonomisk begreb, og er baseret på statistiske data, som registrerer noget, som er opgjort i priser. BNP er altså hverken udtryk for ændring i de fysiske størrelser som indgår i produktionen eller ændring i befolkningens oplevede forbrug og velfærd.

Der er mange problemer ved at bruge BNP som indikator for at beskrive et samfunds velfærd, rigdom og fremskridt:

1. »BNP har aldrig haft til formål at være en reel målestok for fremgang, men har på trods heraf stor tiltrækning og fungerer som en sådan målestok for den brede offentlighed og især for erhvervsfolk og politikere.
2. BNP er kun baseret på økonomiske transaktioner, der registres officielt. Den lange række uformelle økonomiske aktiviteter medtages ikke. bl.a. arbejde i husholdninger og lokalsamfund såvel som mange andre former for ubetalt arbejde. Beregninger antyder, at BNP slet ikke medregner omkring halvdelen af alt arbejde.
3. BNP sammentæller alle markedsværdier ligeligt - også aktiviteter der har en negativ virkning på livskvaliteten (eksterne virkninger). Og de tæller lige så meget i det samlede regnskab.
4. BNP tager ikke højde for økonomiske uligheder og »overser« herved skævheden i indkomstfordelingen.
5. BNP deler verden op i »udviklede« og »underudviklede« lande. Således stilles regioner/lande op imod hinanden, kulturer og livsstile anskues ud fra et rent vestligt eller i det mindste materielt synspunkt.
6. BNP beskæftiger sig med strømme, ikke med lagre; herved negligeres det, at udtømningen af naturressourcerne er et tab af et naturligt aktiv.
7. Sidst men ikke mindst giver BNP et »anonymt« billede af den samfundsmæssige udvikling uden at tage hensyn til, at det handler om mennesker og deres aktiviteter.« (NOAH, Mod et bæredygtigt Europa. s. 114-115).

Sammenhængen mellem forskellige former for vækst

Fysisk vækst i forbruget af energi og materialer, befolkningsvæksten og væksten i velfærd er andre vækstområder som er vigtige at diskutere, men adskilt fra diskussionen om økonomisk vækst. De er som regel forbundet med den økonomiske vækst, men måles ikke i penge.

Et vigtigt spørgsmål er, hvorledes sammenhængen mellem den økonomiske vækst og de andre former for vækst vil udvikle sig i fremtiden. Hovedproblemet i verden i dag, er at befolkning og industrikapital vokser eksponentielt. »Befolkningstal og kapital er vækstmaskiner i den industrialiserede verden. Andre størrelser, såsom fødevareproduktion, ressourceforbrug og forurening, har tendens til at øges eksponentielt - ikke fordi de selv formerer sig, men fordi de drives af befolkningstallet og kapitalen.« Skabelse af en global bæredygtighed kræver begrænsning af yderligere vækst i befolkningstallet og industriproduktionen. (Hinsides grænser for vækst s. 40 og 212)

At der ikke uden videre er en sammenhæng mellem økonomisk vækst og velfærd er påvist i mange undersøgelser. En hollandsk forsker (Veenhoven) har set på sammenhængen mellem indtægt og lykke i forskellige samfund ud fra personinterviews om folks lykke. Hans vigtigste konklusion er, at penge ikke fører til lykke, i hvert fald ikke i de rige lande. Fra et vist indtægtsniveau og opefter vil en yderligere indtægtsstigning ikke være væsentlig. Jo rigere lande er, desto mindre sammenhæng er der mellem indtægt og subjektiv oplevet lykke. Grænsen for, hvor indtægten holder op med at være væsentlig for følelsen af at være lykkelig ser ud til at ligge omkring 3000 US\$ om året (svarende til gennemsnitsindkomsten i Mexico). Det er et stærkt argument for at en fortsat økonomisk vækst ikke er særlig væsentlig for befolkningernes velfærd i-landene (Mød et bæredygtigt Europa, 1995 s. 121).

Forklaring af væksten

Årsagerne til den økonomiske vækst skyldes uden tvivl mange faktorer. Den ligger indbygget som mulighed i den markedsøkonomiske konkurrence og stimuleres derudover af præstationsmotivet i den menneskelige natur samt af en række økonomisk politiske organisationer og institutioner, som er dannet for at varetage forskellige samfundsgruppers interesser.

Historisk kan den økonomiske vækst forklares ved: 1. En større ressourceanvendelse (mere arbejdskraft, teknologi og råvarer). 2. Forbedring af produktionsfaktorerne (teknologiske fremskridt og uddannelse) 3. Bedre udnyttelse af produktionsfaktorerne (organisatoriske forbedringer, stordriftsfordele m.v.). (Grøn vækst 1995).

Intensiv, afkoblet og dematerialiseret vækst

Historisk har den økonomiske vækst været ledsaget og stimuleret af en stigning i brugen af råstoffer og energi. Denne form for økonomisk vækst benævnes »traditionel økonomisk vækst« eller »intensiv vækst«. (NOAH, 1995)

Med Brundtland-rapportens anbefaling af en reduktion i landenes energiforbrug og slogan om »at producere mere med mindre« blev begrebet »adskilt vækst« udbredt. Hermed menes en vækst, hvor stigningen i brugen af materialer og energi er mindre end den økonomiske vækst. I Wuppertal instituttets rapport »Mod et bæredygtigt Europa« (1995) for Friends of Earth er dette begreb videreudviklet og operationaliseret yderligere. Man påpeger, at der mangler en skelnen mellem relativ og absolut adskillelse forstået på den måde, at en relativ adskilt BNP vækst stadig er forbundet med en mindre stigning i materielt forbrug. Det betyder blot, at det materielle forbrug stiger lidt langsommere end BNP. En sådan vækst vil således ikke give nedsat forbrug af en ressource. Man definerer derfor et nyt begreb for en absolut adskillelse, »dematerialiseret vækst« (det burde rent sprogligt ikke hedde vækst, jvf. tidligere) om den vækst, der er kombineret med en reduktion i materiel tilførsel med faktor 10. Det betyder at økonomisk vækst må ledsages af en dematerialisering med en faktor 10 for at være bæredygtig.

Wuppertal instituttets synsvinkel bygger på antagelsen om, at man skal forsøge at styre væksten, så man i fremtiden befinder sig inden for »det miljømæssige råderum«. Det er en betegnelse for et loft over ressourceforbruget og kan kvantificeres som den samlede mængde energi, ikke-fornybare ressourcer, landbrugsjord, tømmer og ferskvand, vi kan bruge uden at hindre fremtidige generationer i at få adgang til de samme mængder.

En generel forståelsesramme for vækstdebatten.

Debatten mellem grøn vækst tilhængere og vækst-kritikere er en grundlæggende diskussion af målsætninger. De vigtigste spørgsmål er følgende:

- * Hvorledes ser man på forholdet mellem samfund og natur. Er vores samfund ved at overskride nogle kritiske grænser for naturudnyttelse og forurening? Eksisterer der en relativ eller absolut knaphed på ressourcer og ren natur?
- * Hvorledes ser man på mennesket som samfundsvæsen. Har mennesket uendelige materielle behov? Hvilke typer af menneskelig behovstilfredsstillelse skal prioriteres i fremtidens samfund?

- * Hvorledes vægter man økonomiske og politiske styringsmidler for at opnå de miljøpolitiske målsætninger?

Er økonomisk vækst nødvendig, ønskelig og mulig?

Forenklet og idealtypisk mener fortalere for en fortsat (grøn) økonomisk vækst i-landene, at væksten er: 1. økonomisk nødvendig, 2. politisk ønskværdig og 3. fysisk-økologisk mulig. (Nilsson og Wadeskog, 1981)

Heroverfor fremfører vækst-kritikerne, at yderligere økonomisk vækst i industrilandene er

1. økonomisk unødvendig.
2. politisk skadelig og
3. økologisk umulig på længere sigt.

Nye behov, der kan tilfredsstilles

Grøn vækst tilhængernes grundlæggende forståelseshorizont er snæver økonomisk. Spørgsmålene om den økonomiske vækst nødvendighed, ønskværdighed og mulighed besvares ud fra et økonomisk verdensbillede. De mener, at den økonomiske væksts nødvendighed udspringer både af markedsøkonomiens natur (konkurrencen og den menneskelige natur (egoismen)).

Den økonomiske væksts ønskværdighed udgår fra en antagelse om, at der hele tiden findes nye menneskelige behov, som ikke er mættet, og som der er et politisk pres for at tilfredsstille. Endelig anses vækst også for at være en væsentlig forudsætning for en smidig løsning af mange fordelingskonflikter.

Væksttilhængerne er som regel super-optimister med hensyn til spørgsmålet om vækstens fysiske grænser. De tror det altid vil være muligt at finde tilstrækkeligt mange nye ressourcer og erstatninger for gamle. I deres verden eksisterer kun en relativ (ingen absolut) knaphed på ressourcer. Ny viden og renere teknologi skaber hele tiden fysiske muligheder for en fortsat økonomisk vækst og sikrer at den bliver stadig grønnere.

Luksusbehov kontra basisbehov

Vækstkritikerne har en helt anden forståelseshorizont, et andet billede af både natur, menneske og samfund. De mener, at spørgsmålene om en fortsat økonomisk væksts nødvendighed, ønskværdighed og mulighed alle er af ikke økonomisk karakter.

Spørgsmålet om ønskværdigheden af en fortsat økonomisk vækst er et socialt-kulturelt og politisk problem. Man må skelne mellem menneskelige basisbehov, der er optimeringsbehov og derfor stort set mættede for alle i vores samfund, og menneskelige luksusbehov, der er maksimeringsbehov (Bjerre, 1988), og derfor principielt er umættelige. Hvis basisbehovene i de højtudviklede velfærdssamfund stort set er tilfredsstillet vil den fortsatte økonomiske vækst hovedsaglig skulle dække materielle luksusbehov og være erstatninger for psykiske og sociale behov.

En fortsat økonomisk vækst mulighed må bygge på en vurdering af de forskellige øko-systemers kapacitet. Det må først og fremmest bygge på en økologisk-politisk vurdering, hvor der siden kan komme økonomiske betragtninger ind. På det område mener væstkritikerne at der findes fysiske, absolutte grænser for økonomisk vækst. Der eksisterer et absolut knaphedsproblem og ikke alene et relativt knaphedsproblem, som de fleste fagøkonomer er optaget af.

Endelig ser væstkritikerne ikke nogen nødvendighed i en fortsat økonomisk vækst hverken i markedsøkonomiens natur eller i den menneskelige natur. En dynamisk ligevægtsøkonomi vil også være en markedsøkonomi med konkurrence mellem forskellige producenter. Der vil blot være sat politiske grænser for en fysisk materiel vækst igennem et fysisk kvotesystem for de vigtigste råstoffer.

»Økonomisering af økologien« eller »økologisering af økonomien« ?

Både grøn vækst tilhængere og vækst kritikere er enige i, at der både er brug for markedsstyring og politisk styring. Alligevel kan der opstilles en principiel forskel i synet på vægtningen af de to forskellige styringsformer.

Generelt lægger vækst-tilhængerne mere vægt på markedsstyringen og vækst skeptikerne mere vægt på den politiske styring. Det kan ses i argumentationsformen. Vækst tilhængerne mener, at mange miljøproblemer kan løses ved at prissætte naturen. De taler om en »økonomisering af økologien«. Heroverfor argumenterer vækst kritikerne for en »økologisering af økonomien«, det vil sige fastlæggelse af en række grænser for økonomiens funktionsmåde.

Vækst tilhængerne tillægger markedsmekanismen stor betydning ved løsning af de to store miljøproblemer: 1. Resourceproblemet (udtømmning af ikke-fornybare ressourcer) og forureningsproblemerne (eksternaliteter). Markedet ses som en delvis selvkorigerende

mekanisme. Hjulpet på vej ved mindre politiske indgreb, skatter og tilskud, drejer det sig om at finde det »optimale« udtømmingsniveau for de ikke-fornybare ressourcer og finde de »optimale« forureningsniveauer for de forskellige typer af forurening.

Vækst kritikere (byggende på Herman Dalys syn på økologisk økonomi) har derimod et mere begrænset syn på markedets funktionsmåde. Daly skelner mellem tre grundproblemer og målsætninger i økonomien:

1. Allokeringsproblemet - hvorledes man laver en effektiv allokering mellem produktionsfaktorerne. Løses ud fra en ide om effektivitet.
2. Fordelingsproblemet - hvorledes man laver en retfærdig fordeling mellem indkomsterne mellem de forskellige indkomstmodtagere og generationer. Løses ud fra ideer om retfærdighed og tilstrækkelighed.
3. Omfangsproblemet - hvor stort skal det økonomiske system være i forhold til det omgivende økologiske system? Løses ud fra en ide om bæredygtighed.

Som sagt kræver disse tre forskellige problemer og målsætninger hver deres særlige institutioner efter Dalys opfattelse, hvis man har som mål at skabe en dynamisk ligevægtsøkonomi.

Ifølge vækst kritikerne er det ikke et økonomisk markedspøblem at sætte grænser for det økonomiske systems omfang (omfangsproblemet) og heller ikke at sikre en retfærdig fordeling af indkomsterne i samfundet (fordelingsproblemet). Markedet er kun egnet til at sikre en økonomisk effektivitet (allokeringsproblemet), når der er truffet politiske beslutninger om en bestemt indkomstfordeling og om et bestemt niveau for økonomisk udnyttelse af naturen. Spørgsmålene om fordeling og omfang bør sikres igennem en politisk-demokratisk proces. Vækst tilhængerne ser ikke disse beslutninger som rent politiske, men mener at de også skal bestemmes af priser og individuelle præferencer på det økonomiske marked.

Kortfattet kan forskellen mellem grøn væksttilhængerne, hvis økonomiforståelse bygger på det neo-klassiske paradigme og vækst kritikerne, som bygger på et nyt økologisk økonomisk paradigme siges at bestå i, at mens grøn vækst tilhængerne i højere grad vil lade markedet bestemme de rette mængder på basis af nogle »rigtige optimale priser«, vil

vækstkritikerne begynde med at fastlægge »de rette mængder« udfra det økologiske råderum, og vil herudfra lade markedet nå frem til nogle nye og mere rigtige priser.

Argumenterne for en grøn vækst

Regeringen og senest Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (Grøn vækst, 1995) har, som nævnt siden Brundtland-rapporten forsøgt at opbygge en forståelsesramme, der siger, at man kan ændre den økonomiske væksts karakter, i stigende grad gøre den bæredygtig eller grøn. Hvad ligger der nærmere i denne strategi? Hvilke mål og midler har man? Hvilke argumenter fremføres?

I første omgang vil der blive foretaget en kortlægning af argumenter og præmisser, sidenhen vil der blive foretaget en analyse og kritik af argumentationen i forbindelse med en sammenligning af vækst-kritikernes argumentation.

Det Økonomiske Sekretariat: Vækstens miljøpåvirkninger kan neutraliseres

I Det Økonomiske sekretariats rapport fra dec. 93 (Økonomisk Oversigt, Dec. 1993) blev der fra regeringens side eksemplarisk givet udtryk for grøn vækst filosofien.

Hovedsynspunktet er, at man kan ikke fastlægge en entydig sammenhæng mellem økonomisk vækst og miljø. Den kan være negativ, men øget vækst behøver under nærmere bestemte omstændigheder ikke være til skade for miljøet:

«Det kan ikke afvises, at der som hovedregel er en negativ sammenhæng mellem øget økonomisk vækst og miljøet». »På den anden side er der flere forhold, der bevirker, at øget vækst ikke nødvendigvis er til skade for miljøet:

1. Den nye produktionsteknik vil ofte være mindre ressourcekrævende og forurenende således, at der kan produceres mere med uændrede miljøpåvirkninger.
2. Vækstens sammensætning har betydning for miljøpåvirkningen. En stadig større del af produktionen finder sted i serviceerhvervene, hvor produktionen som hovedregel er mindre miljøbelastende.

3. De varer, der produceres, vil ofte være mere miljøvenlige i brug end de produkter, der er i anvendelse jvf. udviklingen inden for hårde hvidevarer og el-artikler, mindre forurenende og energikrævende biler og fjernelse af skadelige stoffer fra spraydåser m.v.
4. Nye fund og ny udvindingsteknik bevirker, at den kendte og anvendelige beholdning af (ikke-fornybare) naturressourcer øges.
5. Det kræver økonomiske ressourcer at gøre noget ved miljøet. Det er i velstående lande (der har opnået velstanden gennem økonomisk vækst), at opmærksomheden over miljøproblemerne er størst.
6. Der er intet, der tyder på, at lande, der traditionelt har haft lav vækst har et bedre miljø. Tværtimod - med den klassiske henvisning til de østeuropæiske lande.« (s. 212-213).

Her er alle de principielle argumenter eller modvirkende tendenser til en negativ sammenhæng mellem økonomisk vækst og miljø opregnet. Men det er karakteristisk, at det ikke undersøges konkret empirisk om disse forhold faktisk har betydet, om en negativ sammenhæng mellem økonomisk vækst og miljøbelastning er blevet ophævet i Danmark.

Finansredøgørelsen: Positiv sammenhæng økonomisk vækst - miljø

Tankegangen gentages og videreudvikles i den seneste finansredøgørelse (Finansredøgørelse 96). Her er det meget om at slå fast, »at det ikke er en naturlov, at forureningen følger udviklingen i produktionen, hvis miljøpolitikken indrettes hensigtsmæssigt, kan miljøbelastningen endda sænkes selv med fortsat økonomisk vækst«.(s. 363).

Her ser man en flerdimensional sammenhæng mellem vækst og miljø:

1. Stigningen i produktionen vil alt andet lige give anledning til øget forurening.
2. Stigende indkomster vil betyde, at forbrugernes holdning til forureningsbekæmpelse vil styrkes og kravet om øget miljøpolitisk indsats vil styrkes.
3. I takt med den økonomiske udvikling vil der ske en forskydning over mod serviceydelse, hvilket også vil reducere forureningen.

4. Økonomisk vækst er tæt koblet til den teknologiske udvikling, der i høj grad kan bidrage til reduceret forureningsomfang.

Konklusionen er: »Den økonomiske vækst påvirker den teknologiske udvikling, forbrugssammensætningen samt befolkningens holdning og evne til at betale for miljøforbedringer. Disse forhold virker alle i retning af at forbedre miljøtilstanden.« (s. 364).

Problemet er igen, at man ikke uden videre kan konkludere at økonomisk vækst og miljø er uforenelige størrelser. Det er et empirisk spørgsmål. Finansredegørelsen konkluderer på grundlag af udenlandske undersøgelser (Grossman og Krueger, 1995) og egne beregninger, at man kan opnå en mindsket miljøbelastning samtidig med en voksende økonomisk aktivitet. »Visse miljøproblemer bliver i første omgang forværret, når indkomstniveauet stiger, men bliver forbedret på et højere indkomstniveau. Det er miljøproblemer som udledning af sodpartikler og gødningsforbrug i landbruget.«

»Andre miljøproblemer formindskes konstant, efterhånden som landene opnår et højere indkomstniveau. Det skyldes i høj grad, at et højere indkomstniveau giver mulighed for offentlige serviceydelser som kloakering, vandforsyning, renovation, elektricitet, renseforanstaltninger mv.« Finansredegørelsen understreger dog kraftigt, at der ikke er en uundgåelig sammenhæng mellem indkomstniveauer og de enkelte miljøproblemer. De enkelte lande kan være mere eller mindre ambitiøse og dygtige i valg af miljøpolitik.

Denne påviste positive sammenhæng mellem vækst og miljøtilstand betyder, at »fortidens fejltagelser på miljøområdet ikke behøver at blive gentaget af de nyindustrialiserede lande«.

Med hensyn til nogle miljøproblemer gælder dog, at der ikke kan påvises en positiv sammenhæng mellem vækst og miljøtilstand. Det gælder f.eks. CO₂ udledningen, der netop er karakteriseret ved »en monotont voksende sammenhæng mellem forurening og indkomstniveau«, en sammenhæng som dog er blevet svagere gennem de sidste 30 år.

Arbejderbevægelsens grønne vækst-strategi

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (AER) udsendte i 1995 en bog om miljøpolitik »Grøn vækst«, hvor man mere systematisk forsøgte at argumentere for ønskeligheden og muligheden for grøn vækst ud fra den samme forståelse, som regeringen har givet udtryk for i sine forskellige økonomiske rapporter. Hovedsynspunktet var her, at man måtte

forlade synspunktet (som dele af miljøbevægelsen har fremført), at »den økonomiske vækst er en af hovedårsagerne til, at miljøet forværres«.

Bogen indeholder tre hovedsynspunkter:

- * Der er ingen entydig sammenhæng mellem »miljøtilstanden og hastigheden af den økonomiske vækst« (s.7). »Det er snarere hvilken vækst, end hvor meget vækst, som er afgørende for miljøtilstanden« (s. 8). Der er »i høj grad en sammenhæng mellem miljø og vækstens sammensætning« (s.7). »I stedet for at skændes om hvor stor væksten bør være, burde man forsøge at enes om, hvilken form væksten skal have.« (s. 11).
- * Miljø er et »luksusgode« med en høj indkomstfølsomhed. Det vil sige, at jo højere indkomst desto højere prioriterer befolkningen et godt miljø, hvilket givetvis hænger sammen med, at der med høj indkomst er bedre råd til at tage hensyn til miljøet.« (s. 25-26).
- * Vi kan vælge en »grønnere vækst«. Det er muligt for vækst og miljøhensyn at gå hånd i hånd«. (s. 7-8). »Det gælder om at gøre markedet til befolkningens tjener i stedet for at opfatte befolkningen som slaver af markedsmekanismen« (s. 7).

Nul-vækst som skræmmebillede

Et argument for at afvise den økonomiske vækst som årsag til miljøproblemer var, at mangel på økonomisk vækst eller nul-vækst skaber større problemer. Man kunne blot se på de erfaringer med lav eller nulvækst, som man kendte f.eks. i Danmark i perioden 1987-93. Det skabte beskæftigelsesmæssige og sociale problemer og udviklingen i østeuropa blev også fremhævet som eksempel på hvilke konsekvenser dårlig økonomi kan få for miljøet.

Et andet argument i AER's bog er påvisningen af en positiv sammenhæng mellem den økonomiske vækst og en række kvalitative ændringer. Økonomisk vækst har historisk ført til mere og bedre uddannelse, teknologisk fornyelse og bedre ressourceudnyttelse, hvorfor man retorisk konkluderer: »Det er svært at se, hvorfor vi af hensyn til miljøet skulle mod sætte sig f.eks. et højere uddannelsesniveau, teknologisk fornyelse eller bedre ressourceudnyttelse« (s. 18). Man opstiller en formodning om, at bedre ressourceudnyttelse,

teknologisk fornyelse og et højere uddannelsesnivea er umulig og utænkelig i et ikke vækst samfund.

Alternativet til at gå ind for en fortsat økonomisk vækst fremstilles af AER som at »løse miljøproblemerne ved at sætte alt i stå - eller måske endda skrue tiden tilbage« (s. 8). »At stoppe den økonomiske vækst ville kræve, at vi forbyder forskning i og udvikling af mere effektive produktionsmetoder og nye produkter, samtidig med at befolkningen forbydes at efterspørge billigere eller nye produkter og forhindres i at arbejde og uddanne sig så meget, de ønsker. At forhindre økonomisk vækst handler således bl.a. om at forhindre den næste generation i at købe computere og mobiltelefoner!« AER forsøger således ikke seriøst at sætte sig ind i, de alternative forestillinger vækstkritikerne har til vækstøkonomien, dvs forestillingerne om en bæredygtig udvikling med en ligevægtsøkonomi (se side 13).

Problemer med argumenterne for grøn vækst

Vækstens problem - niveau og sammensætning

Et af grøn vækst tilhængernes argumenter for en økonomisk væksts forenelighed med miljøet er, at vækstens kvalitet og sammensætning er vigtigere end vækstens størrelse. Som bevis for deres påstand henvises til udvikling i væksten og energiforbruget i efterkrigstiden. (Grøn vækst s. 22-24). I perioden 1950-70 var den økonomiske vækst ledsaget af et stigende energiforbrug. Derimod steg produktionen i perioden fra 1970-90 med 60% uden at eneriforbruget steg tilsvarende. Det skyldes dels en ny og mere energiintensiv teknologi, og at serviceerhvervene fik større betydning i perioden. Heraf udleder man, at vi allerede er godt på vej til at skabe en mere grøn vækst, og at hvis man stimulerer udviklingen af servicesektoren, der er mindre miljøbelastende, vil man kunne forstærke denne tendens i fremtiden.

Det er et godt eksempel på den tidligere omtalte afkobling, en relativ adskilt vækst, hvor der sker en stærk økonomisk vækst samtidig med en stagnation i energiforbruget. Som tidligere omtalt er en relativ adskilt vækst ikke tilstrækkelig til at sikre en udvikling henimod »det økologiske råderum«. Hertil kræves en »absolut adskilt« eller en »dematerialiseret vækst«.

Danmark har forpligtet sig til at reducere CO₂ udledningen 20% inden år 2005 i forhold til 1988 niveauet og planlægger at reducere den 50% frem mod år 2030. Hvis disse

målsætninger skal holdes, er det ikke nok at energiforbruget stagnerer. Det skal falde markant. I perioden 1970-90 kunne man allerede have opnået et væsentligt fald i energiforbruget, hvis ikke den økonomiske vækst i denne periode havde ædt energi-effektiviseringen op. Man opnåede kun at energiforbruget stagnerede.

Iøjeblikket ser det ud til at der vil opstå store vanskeligheder med at opfylde de satte CO₂ mål, netop fordi en fortsat økonomisk vækst tvinger energiforbruget i vejret. I regeringens Energi 21 plan regner man kun med et fald i energiforbruget med 17% frem til år 2030, fordi der regnes med en fortsat økonomisk vækst på et par procent. Hvis man i stedet planlagde kun at opretholde den nuværende produktion, kunne der ske en halvering af Danmarks bruttoenergiforbrug. (Jørgensen og Nørgård, 1996).

Grøn vækst tilhængernes tendens til at betragte servicesektoren under et som specielt miljøvenlig er også problematisk. De forskellige sektorer indenfor service har vidt forskellig miljøbelastning. Rejse-, hotel- og restaurationsbranchen er således eksempler på meget ressourcekrævende brancher, hvorimod dele af den offentlige service som sundhed, omsorg og uddannelse giver lave miljøbelastninger. Derfor vil argumentet om, at styrke servicesektoren på bekostning af andre sektorer for at få miljøbelastningen ned betyde, at man skulle styrke dele af den offentlige sektor. (Jespersen, 1994).

Endelig kan man stille spørgsmålstejn ved, om der bør ske nogen absolut vækst i serviceerhvervene. Vækst i denne sektor må modsvares af en klar minusvækst i andre sektorer. Når servicesektoren når et vist omfang, må det betragtes som både menneskeligt og resourcemæssigt fråds at udvide sektoren yderligere. Man skal ikke servicere med det eneste formål at holde væksten igang.

Som tidligere omtalt vurderer Wuppertal instituttet, at materialestrømmen pr. indbygger skal reduceres med ca. 90%, hvis i-landenes økonomier skal holdes inden for det økologiske råderum. Det gælder, hvis man har en økonomisk nul-vækst. Hvis man har en positiv vækstprocent, skal den nødvendige dematerialiseringsprocent være højere, hvilket gør det betydelig vanskeligere at nå målet.

Påstanden om at vækstens sammensætning er vigtigere end dens størrelse og niveau er således problematisk, hvis man for alvor ønsker at gøre væksten grønnere og sikre, at vi lever op til de fastlagte miljømålsætninger. Hvis det skal ske, er det nødvendigt med en

»dematerialiseret vækst« - en type af vækst, som grøn vækst tilhængerne ikke omtaler eller kan forestille sig.

Skal man være rig for at tænke på miljøet - eller er »overrigdom« en del af miljøproblemet?

Grøn vækst argumenterer om, at man skal være rig for at tænke på miljøet kan problematiseres på flere måder. Det er rigtigt, at der kan konstateres en empirisk sammenhæng mellem pr. capita indkomst og miljøkvaliteten på nogle udvalgte områder. Men det gælder typisk for nogle lokale miljøproblemer, der er blevet overvundet igennem samfundsmæssig udvikling med øget økonomisk vækst og forbedret infrastruktur. Men at slutte herfra til en generel påstand om en positiv sammenhæng mellem økonomisk vækst og en øget miljøkvalitet er en fejlslutning. Det er den konklusion, som en gruppe af fremtrædende økonomer og økologer i en fællesudtalelse kom frem til (Arrow m.fl. 1995). Den undersøgelse, som der henvises til i Finansredegørelse 96 (Grossman og Krueger, 1995), gælder kun forurening med lokale kortsigtede følger og ikke akkumulation af affald og forurening, der skaber mere langsigtede og spredte omkostninger herunder den internationale forurening.

Jo rigere folk bliver, desto mindre lyst har de til at leve i den forurening, som deres velstand forårsager. Derfor forsøger de at rense sig ud af forureningsproblemerne, og bruger i mange tilfælde magt til at eksportere de negative miljøvirkninger til fattigere befolkningsgrupper, regioner eller nationer.

Arrow m.fl. understreger, at der er grænser for jordens økologiske bæredygtighed, fordi resourcebasen er endelig og økosystemernes modstandsdygtighed kan ødelægges ved overbelastning og misbrug.

To af de væsentligste miljøproblemer i de højtudviklede lande er tæt koblede til den økonomiske vækst. Det gælder udviklingen i transporten og specielt bilismen og drivhusproblemet. Miljøproblemerne på disse to områder vokser direkte proportionalt med den økonomiske vækst. Her har man ikke fundet måder at afkoble væksten på. Og grøn vækst tilhængerne viger tilbage for at foreslå betydelige begrænsninger i transporten. Som AER siger: »En begrænsning i transporten vil betyde en begrænsning i velfærd, hvilket skal holdes op mod de miljømæssige konsekvenser af transporten« (Grøn vækst s. 138).

Generelt er Finansredegørelse 96's forsøg på at tegne et billede af sammenhængen mellem indkomstniveau og miljøproblemer dybt problematisk set i verdenssammenhæng. Den forsøger at bibringe læseren det indtryk, at det udelukkende er fattigdom, der skaber miljøproblemer, og at de overvindes, når man bliver rig. Og det sker i en verden, hvor 1 mia. mennesker lever i luksus (overforbrug) og 1 mia. lever i yderste nød, hvor verdens 1 mia. kødspisere og bilister faktisk er ansvarlige for hovedparten af verdens miljøproblemer (Durning, 1991). Både fattigdom og overrigdom er kilden til de væsentligste miljøproblemer. Finansredegørelse 96 undlader bekvemt at analysere overrigdommens miljøproblemer som vores væsentligste ansvar.

At bruge det tidligere Østeuropa som bevis for den positive sammenhæng mellem vækst og miljø er også problematisk. Det er korrekt, at Danmark på nogle områder har et bedre lokalt miljø end mange tidligere østlande, men på andre områder er det lokale miljø også bedre i en række østlande (større biologisk mangfoldighed i en række naturområder), fordi industrialiseringen og udnyttelsen af naturressourcerne ikke er så fremskreden som i vest. Ser man på de globale og regionale miljøproblemer, er de vesteuropæiske lande i de fleste tilfælde langt mere miljøbelastende end de fleste østeuropæiske er det pr. indbygger. Men de vesteuropæiske lande har i højere grad formået at »usynliggøre« vore miljøsynder (bla. via handel) ved at sprede vor ressourcebelastning og forurening til andre egne af kloden.

Grøn vækst tilhængerne ser fattigdom som en væsentlig årsag til miljøproblemerne. Det er også kun delvist rigtigt. Fattigdom i sig selv er sjældent alene årsag til dårlig ressourceudnyttelse. Den skal ses i sammenhæng med den eksisterende social-økonomiske struktur, som i mange tilfælde låser befolkningen fast. I u-lande ser man også eksempler på at fattige lokalbefolkninger har været talsmænd for en bæredygtig ressourceudnyttelse med brug af lokale traditioner og viden, og hvor den industrielle og moderne udvikling, båret frem af magtfulde multinationale selskaber har optrådt som miljødelæggende.

Når grøn vækst tilhængerne forsøger at fastholde billedet af en entydig sammenhæng mellem økonomisk vækst og miljøkvalitet sker det med henvisning til tidligere faser i den økonomiske vækstproces, hvor det viste sig, at miljøkvaliteten vedrørende en række bestemte lokale miljøproblemer øgedes i takt med den økonomiske vækst.

Det er rigtigt, at fattigdom kan give anledning til miljøproblemer. Men det kan »overrigdom« også. Og det er den situation, som de rigeste i-lande, heriblandt Danmark, befinder sig i. For en række u-lande vil økonomisk vækst uden tvivl kunne være med til at skabe et bedre miljø. For de rigeste lande i verden ville en omfordelingsstrategi mellem i-og ulande og internt i-landene imellem uden tvivl være bedre for miljøtilstanden end en fortsat økonomisk vækst. De historiske erfaringer viser, at fortsat økonomisk vækst i den globale økonomi og specielt i-landene ikke gavner de fattigste lande. Investeringer fra private virksomheder koncentrerer sig i den i forvejen rigeste del af verden. Det viser talrige FN rapporter.

At vækst heller ikke er løsningen på fattigdoms- og marginaliseringsproblemet internt i de rige lande viser analyser af udviklingen i specielt England, USA og i hele EU. Her lever et voksende mindretal af indbyggere under fattigdomsgrænsen på trods af en fortsat økonomisk vækst. Økonomisk vækst synes altså ikke at føre til løsning af hverken sociale eller miljømæssige problemer, men synes snarere at være med til at forstærke disse problemer.

Grønne skatter og renere teknologi - nødvendige men utilstrækkelige

Intensiveret anvendelse af økonomiske styringsinstrumenter herunder grønne afgifter og skatter er et væsentligt element i den grønne vækst strategi. Ideen med grønne skatter er, at reducere forbruget af forurenende eller knappe ressourcer. Grønne skatter er en måde at »internalisere« omkostningerne ved ressourceforbrug i økonomien.

Tilsyneladende er Danmark nået langt med hensyn til grønne skatter og afgifter (4,7% af BNP og godt 9% af de samlede skatter og afgifter). Men størstedelen af miljøafgifterne er hovedsaglig fiskale (energiavgifterne) og ikke særlig adfældsregulerende og formålsbestemte. Det betyder, at der er stor forskel på statens »grønne« indtægter og udgifter. Med en bred definition af »grønne« afgifter opkræves et provenu på 47 mia kr. eller ca. 4,7% af BNP, mens den offentlige sektors miljøudgifter kun udgør ca. 1,5% af BNP.

Forøgelsen af de grønne skatter betyder ikke nogen automatisk forbedring af den miljømæssige situation. I Danmark bruger man i stigende grad grønne skatter i et fiskalt formåls tjeneste samtidig med, at man lempet indkomstskatten, hvorimod man har vanskeligt ved at få brugt pengene på en måde, der sikrer en miljømæssig omstrukturering i bæredygtig retning. Hertil kunne man tænke sig en højere grad af anvendelse af formålsbestemte miljøafgifter, hvor man tilvejebragte et bestemt finansieringsgrundlag

og samtidig fik iværksat en bestemt veldefineret og midlertidig miljøindsats. (Christensen og Lindegaard, 1996)

Et forslag ville være etablering af et særlig miljøbidrag (ligesom arbejdsmarkedsbidraget) med dannelsen af en »fortidsfond«, der skulle tage sig af oprydning efter fortidens synder, samt en »fremtidsfond«, der skulle tage sig af omstillingen til bæredygtige produktions- og forbrugsformer.

Der kan også rejses en principiel indvending imod at tro, at man skulle kunne beskatte sig frem til et bæredygtigt økologisk råderum. Man kan især bruge miljøskatter til løsning af særlige og begrænsede miljøproblemer, fordi man derved ændrer de relative priser mellem de forskellige varer og sætter en substitutionsproces igang i retning af mindre forurenende produktionsprocesser.

Miljøbelastningen skyldes imidlertid ikke kun forkert brug af bestemte stoffer og varer i forhold til andre stoffer og varer, men som tidligere påvist, også en for høj generel belastning af naturen på grund af et for stort generelt forbrug.

Umiddelbart skulle man derfor tro, at man skulle bruge en generel skat på alle varer for at sænke forbruget. Men det vil blot betyde en generel inflation som antagelig vil forstærke løn- og indkomstkapløbet og generelt vækstprocessen.

I stedet for at designe et økologisk skattesystem ved at beregne priser på alle varer, der indregner de fulde miljøomkostninger og derefter lade markedet bestemme de rette mængder, foreslår den økologiske økonom Herman Daly en fysisk kvoteordning. (Daly, 1977). Det betyder, at man begynder med at fastlægge de rette mængder af stof og energi ud fra en tilnærmelse til det økologiske råderum og derefter lader markedet udstikke nogle priser svarende hertil. Man lader på den måde nogle fysiske kvoter være »prisbestemmende«, og han foreslår herefter, at man finjustere med nogle grønne skatter.

Dalys argumentation for en fysisk kvotestyring i stedet for en generel økologisk skattereform bygger på, at eksternaliteterne i dag er globale og ikke marginale, hvorfor der må opstilles kvantitative grænser for økonomien af det politiske system.

Men miljøafgifter, som dækker forureningsomkostningerne i forhold til dagens produktion synes heller ikke at være nok for at opnå en bæredygtig udvikling. Selv hvis energipriserne hæves til et niveau, som afspejler miljøomkostningerne i forbindelse med

produktion og forbrug, vil det ikke reducere CO₂ emissionen, hvis der samtidig sker en årlig vækst i produktionen med på 2 %. Resultatet ville blive, at CO₂ emissionerne i år 2010, trods de højere afgifter, ville blive større end i 1990. Den CO₂ reduktion, som afgifterne forårsager, ædes op af den CO₂ stigning, som væksten medfører. (Jespersen, 1996) Medregnes alle de ekstra-omkostninger som den aktuelle forurening tilfører miljøet, kan man ikke nå målet om en samfundsøkonomi inden for det økologiske råderum.

Udvikling af en renere teknologi som grøn vækst fortalere advokere for, er uden tvivl et afgørende element i en bæredygtighedsstrategi. Man kan på kort sigt nå langt ved at »producere mere med mindre«, som Brundtland rapporten anbefaler. Men produktivitetsevinsten ædes op, når vi samtidig med, at vi bliver mere effektive samtidig producerer mere. Vi står stille eller bevæger os for langsomt i retning af det økologiske råderum. Vi bliver på et tidspunkt nødt til at gå igang med at producere »mindre med meget mindre«, hvis vi skal nå målet om det økologiske råderum. Renere teknologi er altså ikke tilstrækkelig i sig selv til at sikre en bæredygtig udvikling.

Fejlslagen vækstpolitik er ikke planlagt nul-vækst

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (AER) er meget polemiske i deres forsøg på at fremstille nul-vækst alternativet negativt, som var der tale om at sætte udviklingen i stå, med store beskæftigelsesmæssige og miljømæssige problemer. En sådan samfundsudvikling, er der selvfølgelig ingen væstkritikere, der har fremholdt som ønskelig. AER skelner ikke mellem en fejlslagen nul-vækst i en vækstøkonomi og en planlagt nul-vækst.

Som »grænser for vækst« forfattergruppen fremhæver (Meadows m.fl. 1993. s. 217-218): »En bæredygtig tilstand vil ikke blive det samfund af fortvivlelse og stagnation, høj arbejdsløshed og konkurser, som nutidens markedssystemer oplever, når deres vækst afbrydes. Forskellene mellem et bæredygtigt samfund og et nutidigt økonomisk tilbageslag svarer til forskellen mellem at bringe en bil til velovervejet standsning ved hjælp af bremserne og at standse den ved at brase ind i en mur«

Det er helt forkert at fremstille et ligevægtssamfund, som et statisk samfund. Fordi den kvantitative vækst (af materialer og energi) standses vil teknologi, viden eller indtægtsfordeling ikke være konstante størrelser. Her vil muligheden og behovet for kvalitativ udvikling tværtimod være større.

Bæredygtig udvikling er andet og mere end grøn vækst

Grøn vækst fortalerne kan som tidligere påpeget på flere punkter hente støtte i Brundtland-rapporten, hvor man anbefaler en »genoplivning af den økonomiske vækst« og taler om øget vækst ikke alene i u-landene, men også i-landene, hvis den samtidig er forbundet med en forbedret effektivitet.

Grænser for vækst i Brundtland-rapporten

Det interessante ved Brundtland-rapporten er imidlertid, at der også kan hentes støtte for den tankegang, at der findes økologiske grænser for væksten. Det hedder f.eks.: »En levestandard, som ligger ud over det grundlæggende minimum kan kun opretholdes, hvis forbrugsniveauet overalt tager højde for bæredygtigheden på lang sigt« (s. 53). Og man siger direkte, at mange i-lande i dag lever »over verdens økologiske evne«, samt at en bæredygtig udvikling kræver, at man »støtter værdier«, som fremmer en forbrugsstandard, som ligger inden for grænserne af, hvad der er økologisk muligt, og som alle med rimelighed kan gøre sig forhåbning om« (s.53). Heri ligger en antydning af i-landenes »overrigdom«, forestillinger om økologiske grænser for verdensøkonomien samt en forestilling om en global lighed mellem mennesker. Indirekte formuleres forestillingen om det økologiske råderum.

I Brundtland-rapporten gøres der også opmærksom på at bæredygtig udvikling har flere dimensioner end den økonomiske (s. 73), »bestræbelserne på at nå frem til en bæredygtig udvikling kræver:

1. et politisk system som sikrer borgernes effektive medvirken i beslutningsprocessen.
2. et økonomisk system som er i stand til at skabe overskud og teknisk viden på en selvhjulpne og bæredygtig basis.
3. et socialt system som sikrer løsning af de spændinger som opstår som følge af en uharmonisk udvikling.
4. et produktionssystem som respekter forpligtelsen til at bevare det økologiske grundlag for udvikling.
5. et teknologisk system som hele tiden kan søge efter nye løsninger.
6. et internationalt system som er fleksibelt og har evnen til at korrigere sig selv.«

Man må altså skelne mellem en samfundsmæssig bæredygtighed (eller rettere forskellige sociale delsystemers bæredygtighed) og en økologisk bæredygtighed defineret i forhold til økosystemernes bæreevne. (Christensen, 1993).

Det økologiske råderum

Den økologiske dimension i bæredygtighedsbegrebet er blevet konkretiseret i begrebet økologisk råderum, der har vundet international anerkendelse. Det er defineret som det ressourceforbrug, som det enkelte land eller den enkelte borger kan have, uden at de fremtidige generationers mulighed for at opnå samme forbrug forhindres.

Begrebet stammer fra Holland. NOAH's søsterorganisation Friends of the Earths-Netherlands præsenterede det op til Rio konferencen i 1992. Forestillingen bygger på den formodning, at miljøproblemer er knyttet til både fattigdom og rigdom. 1/5 del af verdens befolkning i det industrialiserede Nord forbruger 4/5 del af verdens ressourcer. Derfor er der brug for en omfordeling af jordens ressourcer. Landene i syd og øst har principielt samme ret til samme forbrug. Men bruger de denne ret, vil det føre til økologisk katastrofe. Der findes derfor kun én løsning. Ressourceforbruget i de rige lande må reduceres, for at give plads til at resten kan forbruge mere, og til at der kan blive skabt en mere ligelig fordeling.

I regeringens Miljøpolitiske redegørelse fra august 1995 blev begrebet økologisk råderum anerkendt som egnet begreb til at beskrive det økologiske bæredygtighedsbegreb, og regeringen har forpligtet sig til at konkretisere det nærmere i løbet af de næste 4 år samt i de kommende miljøhandlingsplaner at bygge på tankegangen om det økologiske råderum.

Ligevægtsøkonomi som del af bæredygtigheden

Man er altså på vej til at konkretisere den økologiske dimension af bæredygtighedsbegrebet. Den samfundsmæssige del må imidlertid også konkretiseres. Her har den amerikanske økologiske økonom Herman Daly udviklet et begreb for en dynamisk ligevægtsøkonomi («steady-state economy») som idealtypemodell sat overfor vores vækstøkonomiske model. (Daly, 1977) (Meldal, 1996).

I den hidtidige økonomi er forbrug og produktion blevet set som noget godt i sig selv og økonomiens succes er blevet målt ved omfanget af gennemstrømningen (throughput) af produktionsfaktorerne, hvor BNP er blevet gjort til et groft mål for denne gennemstrømning.

Hvad er så en ligevægtsøkonomi? Det misforstås i almindelighed som værende en nulvækstøkonomi i pengeøkonomisk forstand. Men Dalys begreb for en ligevægtsøkonomi er et fysisk begreb, fordi det er den fysiske strøm af stof og energi, der først og fremmest er interessant fra en økologisk synsvinkel. Begrebet defineres derfor som en økonomi med et konstant lager (stocks) af mennesker, produkter skabt af mennesker (fysisk rigdom) opretholdt på et ønsket valgt niveau med den mindst mulige gennemstrømning af stof og energi (flow) for at opretholde den valgte lager-bestand (stock) af mennesker og produkter.

I en vækstøkonomi forsøger man at øge nyten ved både at øge gennemstrømningen af stof og energi og lageret, hvorimod man i en dynamisk ligevægtsøkonomi forsøger at maksimere nyten inden for en valgt lagerbestand.

Herman Daly mener, at en ligevægtsøkonomi skal have nogle bestemte institutionelle strukturer for at målsætningerne om bæredygtighed, behovstilfredsstillelse og retfærdighed mellem generationer kan opfyldes.

Målsætningen om bæredygtighed kræver, at samfundet har kontrol med gennemstrømningen af stof og energi fra naturen ind i det økonomiske system. Samfundet må fastlægge et optimalt bæredygtighedsniveau i forhold til naturen. Det kan ikke overlades til markedskræfterne. Derfor må der laves en institution til fordeling af omsættelige resourcekvoter for de vigtigste råstoffer. Og i forhold til en regulering af befolkningstallet, foreslår Daly, en befolkningsinstitution, der kan sikre et nogenlunde konstant befolkningstal. Endelig kan målsætningen om behovstilfredsstillelse og en retfærdig fordeling mellem grupper og generationer sikres af en fordelingsinstitution, der fastlægger et minimums- og et maksimumsloft for indkomst og formue i samfundet (bl.a. en borgerløn). Når den fysiske vækst bliver standset bliver fordelingsproblemerne mere centrale.

Konklusion

I de næste 50-100 år står vi foran at skulle gennemføre en »bæredygtighedsrevolution« på verdensplan, for at undgå omfattende økologiske katastrofer. Det er en revolutionær omvæltning af en helt anden karakter end de politiske revolutioner vi har kendt. Dens betydning er meget mere vidtrækkende og kan sammenlignes med den landbrugsrevolution og den industrirevolution, som menneskene har gennemlevet. Ingen ved hvordan den skal sættes i værk, og hvordan den vil forløbe. Men en afgørende forudsætning for at den kan forløbe uden de store katastrofer er, at den canceragtige befolknings- og kapitalvækst bliver standset og man får udviklet en ny ligevægtsøkonomi.

Det er der ingen politiske beslutningstagere der endnu rigtig har erkendt. Brundtland-rapporten anbefalede på trods af sit nye perspektiv om en bæredygtig udvikling en 5-10-dobling af den globale produktion og økonomi for at 10 milliarder skulle kunne overleve. Men en sådan acceleration af verdensøkonomien vil netop efter flere eksperter mening føre den nuværende ikke-bæredygtige situation til et totalt økologisk sammenbrud. (Goodland m.fl. 1991).

I øjeblikket forsøger alle lande at klare miljøproblemerne hovedsaglig igennem »tekniske fix«. Man forsøger at mindske presset fra »grænserne for væksten« ved hjælp af tekniske og økonomiske indgreb uden at gøre noget ved de bagvedliggende årsager til problemerne. Det har man hidtil kunnet gøre med et vist held, og det håber man at kunne fortsætte med.

Forfattergruppen til »grænser for vækst« kom imidlertid med følgende opsigtsvækkende konklusion i deres seneste bog (Meadows m.fl., 1993): »at jo større held et samfund har til at udskyde sine grænser ved hjælp af økonomiske og tekniske tilpasninger, des større er sandsynligheden for i fremtiden at løbe ind i flere af dem på samme tid« (s. 188). Det skyldes, at teknologiske og markedsmæssige mekanismer fungerer udmærket i samfund i langsommere forandring, men ikke kan løse problemerne i »et samfund, der styrer frem mod indbyrdes sammenhængende grænser med eksponentiel vækst«.

Marked og teknologi er i virkeligheden blot redskaber, der tjener samfundets målsætning, etiske holdninger og tidsperspektiv som helhed. »Hvis målsætningen er vækstorienteret, etikken ikke er indstillet på ret og rimelighed, og tidsfristerne korte, kan teknologi og marked fremskynde sammenbruddet i stedet for at forhindre det.« (s. 189).

Hvad der mangler hos de politiske beslutningstagere er en erkendelse af de bagvedliggende årsager til grænseproblemerne: Det socio-økonomiske systems ukontrollable vækst: »Det er de sociale normer, mål, incitamenter og omkostninger, der får folk til at ønske mere end det antal børn, der skal erstatte dem selv. Det er de kulturelle forventninger og vaner, som skævfordeler indtægter og velstand, der får mennesker til først og fremmest at anskue sig selv som forbrugere og producenter, der forbinder social status og materiel akkumulation, og som definerer menneskets mål som det at få mere snarere end det at have nok.« (Meadows m.fl. s. 200).

Hvis vækstmålsætningen derimod udskiftes med en ny målsætning om tilstrækkelighed, retfærdighed og bæredygtighed vil teknologi og markeder også kunne tjene disse mål: »Teknologiske fremskridt og markedsfleksibilitet er vigtige redskaber for et bæredygtigt samfund.« (s. 193).

Den tyske udviklingsforsker Wolfgang Sachs har meget rammende beskrevet grundproblemet i den grønne vækst strategi: Troen på en intensiveret brug af marked og teknologi uden erkendelse af de bagvedliggende årsager til miljøproblemerne og uden en ny overordnet målsætning: »Man kan i virkeligheden kun komme nærmere til et samfund, naturen kan tåle, på to ben: Gennem en intelligent rationalisering af midlerne og en klog indskrænkning af målene. Med andre ord: man kommer ingen vegne med en »effektivitetsrevolution«, hvis den ikke ledsages af en »tilstrækkelighedsrevolution«. I sidste ende er der ikke noget så irrationelt, som at fare i den forkerte retning med den højeste grad af effektivitet.« (Sachs, 1995).

Den grønne vækststrategi mangler helt en vision om en »tilstrækkelighedsrevolution«. Man vil effektivisere uden at revidere sin overordnede målsætning, en fortsat økonomisk vækst. Det viser sig konkret hvert år i regeringens store økonomiske redegørelser, i budget-, erhvervs- og finansredegørelserne. Her er den overordnede økonomiske vækstmålsætning klar, og miljøet har langsom kæmpet sig op til at få en beskeden tilbagetrukket plads som en rammebetingelse for erhvervslivets vækst. Og her står endnu ikke et ord om økologisk råderum og bæredygtig udvikling som centrale politiske målsætninger. Men det må snart til at ske, hvis der skal være realitet i at kalde sig »foregangsland«.

Det betyder ikke, at bæredygtighedsrevolutionen kun skal planlægges og dikteres af regeringer. De skal kun ydes deres bidrag: »Hvis revolutionen for bæredygtighed bliver

til noget, vil den være organisk og evolutionær. Den vil opstå af milliarder af menneskers visioner, indsigt og eksperimenter og handlinger. Ansvar for at den indtræder ligger ikke på nogen enkelt persons eller gruppes skulder. Ingen identificerbar person eller gruppe vil få æren, selv om visse måske vil få noget af skylden. Alle har mulighed for at bidrage.« (Meadows m.fl. 228).

Litteraturliste.

- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 1995, Grøn vækst. København.
- Arrow, Kenneth m.fl. 1995, Economic growth, carrying capacity, and the environment, *Ecological Economics* 15 (1995) p. 91-95.
- Bjerre, Poul, 1988, Opbrud. Utopisk humanisme, København, Gyldendal.
- Christensen, Erik, 1990, Nye værdier i politik og samfund, Paradigmeskift og kulturbrydninger, Gylling, Hovedland.
- Christensen, Erik, (1993), Bære-hvad'for noget?. Om Brundtland-rapportens forståelse af begrebet bæredygtig udvikling- og begrebets anvendelse i dansk miljøpolitik. Aalborg, AUC.
- Christensen, Erik og Lindegaard, Klaus, 1996, Et miljøbidrag til miljøgælden: En grøn afgiftsreform. Paper til konference om Grønne skatter i internationalt perspektiv. SID,CASA& Det Økologiske Råd. København 25.11.96.
- Daly, Herman, 1977, Steady-Sate Economics. The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth, San Francisco, Freeman and Co.
- Daly, Herman E. & Cobb, Jr. John B., 1991, Det fælles bedste. En økologisk økonomi for fællesskab og fremtid. Gylling, Hovedland.
- Durning, Alan, 1991, Hvor meget er nok? Verdens tilstand 1991, København, Mellemlfolkeligt Samvirke.
- Erhvervsministeriet, 1995, Erhvervsredegørelse. København.
- Finansministeriet, Maj 1996, Budgetredegørelse 96, Velfærdssamfundets veje. København.
- Finansministeriet, Dec. 1996, Finansredegørelse 96, København.
- Goodland, Robert (ed), 1991, Environmentally Sustainable Economic Development. Building on Brundtland, Environment Working Paper no. 46. The World Bank.
- Grossman, Gene M, og Krueger, Alan B, 1995, Economic Growth and the Environment, *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. CX. May 1995. Issue 2.
- Jespersen, J. 1994: Kan vækst, beskæftigelse og bedre miljø forenes? I Fuld beskæftigelse eller totrediedelssamfundet, CASA, København.
- Jespersen, Jesper, 1996, Økonomi og virkelighed. Fem økonomiske »sandheder« til debat, København, Fremad.
- Jørgensen, Kaj og Nørgård, Jørgens S. 1996, Tekniske armbøjninger i politisk spændetrøje, *Global økologi* nr. 3. september 1996.
- Meadows, Donella (m.fl.), 1993, Hinsides grænser for vækst. København, Gyldendal.

Meldal, Lars, 1996, Vækstens grænser. Fra Adam Smith til Herman Daly. København. Det Økologiske Råd.

Miljø- og Energiministeriet, 1995, Natur- og miljøpolitisk redegørelse 1995. København.

Nilsson, Ingvar og Wadeskog, Anders, 1981, Växtvärk. Om möjligheten och önskvärdigheten av en fortsatt traditionell ekonomisk tillväxt, Arlöv, Bokförlaget Prisma/Jordens Vänner.

NOAH og Friends of the Earth, Maj 1995, Mod et bæredygtigt Europa. Miljømæssigt råderum. København.

NOAH, 1996, Bæredygtigt Danmark. National rapport juni 1996. Kampagnen for et bæredygtigt Europa. København.

Ponting, Clive, 1992, En grøn verdenshistorie. København, Schönberg.

Sachs, Wolfgang, 1995, Fire veje til et samfund naturen kan tåle, Global økologi nr. 3. september 1995.

Schmidt, Erik Ib, 1995, Miljøpolitik - hvorfor og hvordan. Debatbog om værdierne bag miljøpolitikken, København, Spektrum.

Vor fælles Fremtid. Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling, 1991, København, FN-forbundet og Mellempfolkeligt Samvirke 7. oplag.

Økonomiministeriet. Det Økonomiske sekretariat, Dec. 1993, Økonomisk oversigt, København.



